

DE STRUBBEN/KNIPHORSTBOS 4

Kultuur-historie en ekologie

Hans Elerie

● In een van de vorige afleveringen kwam in het artikel van Sake Jager naar voren hoe nadrukkelijk opeenvolgende prehistorische culturen hun stempel hebben gedrukt op grote delen van het terrein in De Strubben/Kniphorstbos. Dit proces van een voortdurende menselijke beïnvloeding zette zich voort in historische tijden. Dit artikel vormt een samenvatting van een historisch geografisch onderzoek dat in opdracht van de Werkgroep De Strubben/Kniphorstbos werd uitgevoerd.

In kultuurlandschappelijke zin vormen het Kniphorstbos en de Strubben de restanten van een aaneengesloten 'velt' in de voormalige marken van Anloo, Annen, Schipborg en Zuidlaren. In feite besloeg dit heidecomplex de Hondsrug, met uitzondering van genoemde dorpen en hun omringende essen, naar het westen aflopend in het beekdal van het Anloër- en Schipborgerdiep en aan de oostzijde op abrupte wijze begrensd door het uitgestrekte Hunzedal. Naar het noorden en het zuiden vormde de heide een doorlopend geheel met de

velden van de aangrenzende marken op de Hondsrug. In het navolgende zullen we ons beperken tot het veld in de reeds genoemde marken, in het noorden begrensd door de marke van Midlaren en in het zuiden door de lijn Anloo-Annen.

Verscheidenheid

Het heidelandschap in het bestudeerde gebied was in de vorige eeuw zeer afwisselend. Het uitgestrekte blikveld werd aan de horizons begrensd door het opgaande groen van de nederzettingen en plaatselijk door de holten van de aanliggende essen, terwijl de zwak golvende heide voortdurend werd afgewisseld door stuifduinen, uitgestoven karsporen en verspreidliggende veentjes. Op sommige plaatsen werd het zicht nog verrijkt door grafheuvels en hier en daar een hunebed.

In bodemkundige zin manifesteert zich deze landschappelijke verscheidenheid nog steeds. Sterk uit-

Het stuifgat van Jeruzalem bij Anloo. Deze uitwaaiingskom, die op sommige plaatsen is uitgestoven tot op het heizand, bedreigde rond 1800 de bouwakkers op de Noordes van Annen

Harry Cock

De Oude Zuidlaarderweg ten noorden van het Kniphorstbos. Deze markeweg uit de vorige eeuw volgt vrijwel het tracé van de voormalige Hereweg over de Hondsrug

geloogde en verzuurde heidebodems, naast minder gepodsolideerde bosbodems, afgewisseld door stuifgevoelige duinvaaggronden. Een complicerende factor is bovendien de diepte van de keileemondergrond, die de waterhuishouding en de vrucht-

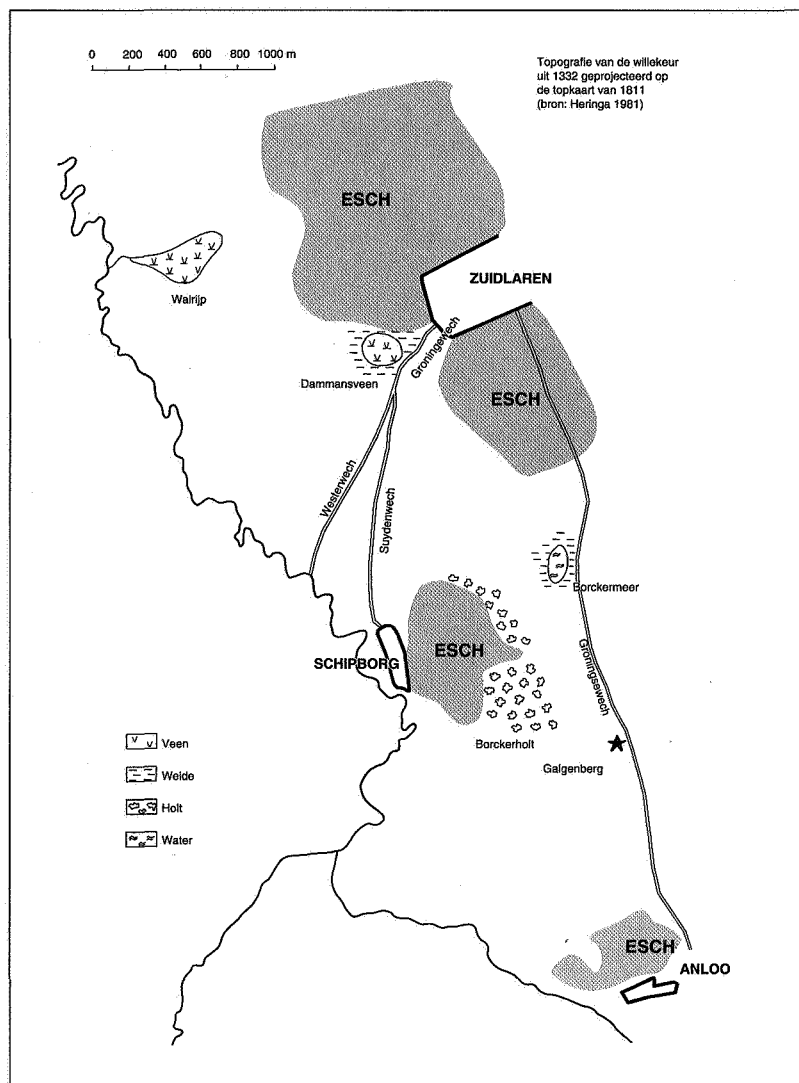
baarheid van het bovenliggende dekzand beïnvloed. Deze grote variatie in bodemtypen is niet slechts een gevolg van de oorspronkelijke natuurlijke gesteldheid maar getuigt vooral van de enorme invloed die de mens in de loop der eeuwen op de

bodemvorming in dit relatief kleine heidecomplex heeft uitgeoefend.

De middeleeuwen

De vroege middeleeuwen vormden een keerpunt in de bewoningsgeschiedenis. In feite werd toen de basis gelegd voor het huidige landschap en nederzettingenpatroon. Onder invloed van een nieuw landbouwsysteem ontstonden min of meer permanente nederzettingen op de flanken van de Hondsrug. Er zijn aanwijzingen dat deze voorlopers van de latere esdorpen werden aangelegd in een bosrijk milieu. Een eerste aanwijzing verschaft ons de plaatsnaamkunde. Zo zou Anloo zijn afgeleid van een 'op hoge zandgrond gelegen bos', terwijl Zuidlaren verwijst naar een nederzetting 'bij de bosweiden'. Ook Annen brengen sommigen in verband met een bosontginning. Opvallend zijn voorts de talrijke bos-toponiemen op de essen van Anloo, Annen en Schipborg. Een belangrijk bodemkundig argument vormen tenslotte de grote concentraties moderpodsolgronden rond de huidige bewoningskernen. Bodemkundigen nemen aan dat deze 'bruine bosgronden' ontstonden op plaatsen met een bosvegetatie. Rond de kernen van Anloo, Annen, Schipborg en Zuidlaren ligt een oppervlakte van ruim 500 ha van dergelijke loo- en holt-podsolgronden.

Helaas kunnen we weinig zeggen over de bestaanswijze in de vroeg-middeleeuwse vestigingen. Over deze periode zijn nog geen schriftelijke bronnen beschikbaar, terwijl bodemkundige en landschappelijke sporen vaak werden uitgewist door de latere esontginningen. Het lijkt echter aannemelijk dat het bos als ekotoop aanvankelijk een essentiële rol speelde in het landbouwsysteem van de vroege middeleeuwen. We moeten dan denken aan een rurale economie, in hoofdzaak gericht op zelfvoorziening, waarbij het gemengde bedrijf met een pastoraal accent was aangewezen op verschillende vormen van bosbeweiding, het verzamelen van strooisel en veevoeder en de aanleg van huisakkers op de gunstigste plaatsen. De minder zwaar beboste en open delen van de territoria op de hogere en vaak drogere delen van de Hondsrug, die in de prehistorie vrijwel continu bewoond werden, kunnen binnen dit systeem als zomerweide hebben gediend.

Het uitzicht vanaf de Kymmelsberg onder Schipborg in het Beekdal van het Borkerdiep. De zandweg volgt het oude tracé van de postroute over rug van Rolde. Op de achtergrond zijn de contouren zichtbaar van de pas gebouwde 'Berlage-boerderij' van Kröller-Müller. De foto is waarschijnlijk rond 1920 gemaakt.

Door achteruitgang van de vegetatie en door nieuwe bouwlandontginningen zal het bos geleidelijk zijn teruggedrongen. Algemeen wordt aangenomen dat het aantal boerenbedrijven vooral na de 6e eeuw in aantal is toegenomen. Op basis van het aantal z.g. schuldmudden kan, met uitzondering van Anloo, een schatting worden gemaakt van het aantal bedrijven in de 10e eeuw. Voor Annen

komen we dan op 13, Schipborg op 6 en Zuidlaren op 17 bedrijven. Dit geleidelijk uitgroeien tot dorpen werd mogelijk door een aantal technische en landbouwkundige vernieuwingen, zoals de introductie van de keerploeg en de opmars van rogge in het bouwplan. Steeds meer ging het landbouwsysteem de kenmerken vertonen van het in- en outfieldsysteem uit de latere middeleeuwen, waarbij een voortdurende 'afroming' plaatsvond van een uitgestrekt en open buitengebied ten gunste van de akkercomplexen rond de nederzettingen. Dit werd gerealiseerd door een extensieve veldbeweiding en door een geleidelijke inschake-

ling van de beekdalen als veeweide en voor de hooiwinning.

De willekeur uit 1332

Het spreekt voor zich dat een intensiever veldgebruik ook kon leiden tot conflicten tussen aangrenzende buurschappen. Zo kregen de burenen van Zuidlaren en Schipborg reeds in het begin van de 14e eeuw onenigheid over de omvang van hun gebruiksrechten. In een uitzonderlijk vroege willekeur uit 1332 over een regeling van het geschil wordt een gedetailleerd beeld geschetst van het veldgebruik tussen beide dorpen. We vinden hier-

Tabel 1 (de gemene marke)
De waardelen in de grondschatting van 1654

	Waardeel in Car. gld	Aantal 'volle waren'	Totale waarde van de 'gemene marke in Car.gld'
Zuidlaren	3000	28	84.000
Annen	1700	13	22.100
Schipborg	1200	10	12.000
Anloo	800	15	12.000

in de basiselementen terug die ook in later eeuwen een rol blijven spelen. In feite ging om twee fundamentele gebruiksrechten, namelijk om het verzamelen van z.g. hartstreyng (hard strooisel) en het drijven en weiden van vee.

Bij de uitleg van de willekeur valt een aantal zaken op. In de eerste plaats kan worden vastgesteld dat er in de middeleeuwen nog geen sprake was van een duidelijke markegrens. In de overeenkomst ging het om een aantal afzonderlijke gebruiksrechten die voor beide partijen verschillend werd vastgelegd. Opvallend is bijvoorbeeld dat de weiderechten van de Schipborgers tot ver in het latere Zuidlaarder dorpsgebied reikten, terwijl de Zuidlaarders hun strooisel in bepaalde delen van Schipborger territorium mochten halen. Er is dus eigenlijk sprake van een vloeiende situatie, zonder een duidelijke afgebakende marke.

Ook over het veldgebruik kunnen enige interessante conclusies worden getrokken. Bij de uitdrijving en het weiden spreekt de willekeur uitsluitend van 'biesten en peerden'. Met 'beesten' duidde men gewoonlijk rundvee aan, zodat we mogen aannemen dat de schapenbeweiding van latere datum is. De wijze van veldbeweiding verschilde ook duidelijk met die uit de 19e eeuw. In de willekeur worden met name de grasweiden rond het Borkermeer en het Dammansveen genoemd. Rond deze laagten, waarvan de eerste zelfs werd aangeduid als water, bevonden zich kennelijk aantrekkelijke weidegronden omdat een drift naar deze plaatsen en een verblijf aldaar expliciet aan de Schipborgers werd toegestaan. We zouden in dit

verband kunnen spreken van een soort compascuum waarin beide buurschappen weiderechten bezaten. Juist deze laagten in het veld, die overigens ondanks de recente ontginningen ook in het huidige landschap nog zichtbaar zijn, waren in de middeleeuwen dus gewild als paarde- en runderweide.

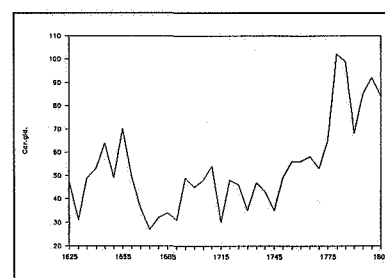
In de 19e eeuw is deze ekologische situatie echter drastisch gewijzigd. Duidelijke natte laagten staan op de topografische kaart van 1850 niet aangegeven. De bewuste laagten zijn nauwelijks meer van de omringende heide te onderscheiden, terwijl het Borkermeer is ingedroogd tot een weinig opvallend veentje. Bovendien liggen de laagten nu ingeklemd tussen aanzienlijke stuifzanden. Dergelijke condities leenden zich uiteraard nauwelijks meer voor een runderbeweiding. We kunnen dus sinds de middeleeuwen spreken van een aanzienlijke verdroging en 'verheiding' van het veld. In het navolgende zullen we de oorzaken van deze ekologische wijzigingen trachten op te sporen.

De gemene marke

In de middeleeuwen vormde het veld meestal nog een geheel met de beekdalen. Pas in de nieuwe tijd zien we een geleidelijke inkrimping van het buitengebied door scheiding en 'bevreding' van groenlanden. De holten hadden binnen deze gemeenschappelijke dorpsruimte meestal een aparte status. De toegang en de gebruiksrechten tot de 'gemene marke' werden vastgelegd in z.g. waardelen, die onder de eigenerfden in een boerschap waren verdeeld. De afspraken over het gebruik en

het beheer werden meestal vastgelegd in z.g. willekeuren. In een willekeur werden dus de rechten en plichten van een aandeelhouder in de marke omschreven.

Bij de invoering van de grondbelasting rond 1650 werden ook de verschillende waardelen op hun waarde geschat. Wanneer we deze vermenigvuldigen met het aantal bezitters dan krijgen we een aardig inzicht in de omvang en de kwaliteit van een gemene marke. (tabel 1). De aanzienlijke waardeverschillen tussen Zuidlaren en Annen enerzijds en Anloo en Schipborg anderzijds lagen in het omvangrijke veenlanden bezit van de eerstgenoemde marken in het Hunzedal. Hun daarentegen geringe bezit aan hoge veldgronden was voor beide dorpen een reden om te protesteren

Impost op schapen in het kerspel Anloo volgens het 10-jarig voortschrijdend gemiddelde.

tegen de hoge waardeschatting. Volgens de Zuidlaarders kon men daarom niet naar behoren het bouwland bemesten. Schipborg en Anloo zaten met het probleem van schaarse en zeer slechte groenlanden, waardoor hun vee in hoofdzaak was aangewezen op de hogere veldgronden. Het ligt dus voor de hand dat het veld tussen de vier dorpen op de Hondsrug reeds in de middeleeuwen een naar verhouding hoge gebruiksdruk kenden.

Schapenhouderij

Met het uitgroeien van de essen en de sterke opmars van rogge in het bouwplan, kreeg de 'afroaming' van het buitengebied een steeds grotere nadruk in het landbouwsysteem. In de willekeur van 1332 was nog sprake van een veldbeweiding met in hoofdzaak runderen in combinatie met het vergaren van 'strooisel'. Vanaf de nieuwe tijd werd

Deze waterlossing in het Kniphorstbos is de opvolger van een 18e eeuwse veldwaterlossing

dit systeem verder uitgebouwd, waarbij een aantal nieuwe elementen werd toegevoegd. De introductie van het schaap als veldbeweider was een daarvan. In de middeleeuwen speelde het schaap nog een ondergeschikte rol in het landbouwsysteem. In de schaarse bronnen van voor 1500 worden wel runderen, paarden en varkens genoemd, maar geen schapen. In de 16e eeuw komt hierin verandering. Zowel in willekeuren als in goorspraken is sprake van een beweiding met schapen in kuddeverband. De sterk gegroeide populariteit van het schaap als veldbeweider moet gezien worden als een vorm van intensivering waarbij meer nadruk kwam te liggen op de mestproductie. Schapemest genoot bovendien een duidelijke voorkeur boven rundermest.

In de eerste helft van de 17e eeuw leidde de veldgrazing met schapen tot een ongekennde beweidingdruk, die de buurschappen tot maatregelen dwong. In willekeuren werd nu vastgesteld hoeveel schapen per waardeel mochten worden uitgedreven. Zo werd in 1610 in Anloo vastgesteld dat de eigenaar van een waardeel 40 volwassen schapen mocht houden. Ook in de marken van Zuidlaren en Annen, die zoals we zagen niet rijk waren bedield met hoge veldgronden, deed zich de noodzaak van een kontingentering gelden. Typerend in deze periode zijn ook de steeds vaker voorkomende beweidingskonflikten, waarbij wederzijdse schuttingen van soms hele kuddes niet werden geschuwd.

We kunnen dus vaststellen dat na de middeleeuwen het schaap steeds meer de spil ging vormen in de 'afoming' van het veld. Deze sleutelrol ging ten koste van het rund die als veldbeweider steeds meer in de schaduw kwam te staan van de expanderende schaapskudden.

De noodzakelijke uitbouw van de schapenhouderij verliep echter niet zonder problemen. We kunnen dit illustreren aan de hand van grafiek 1 waarin de impost (belasting) op schapen in het kerspel Anloo staat weergegeven.¹ Vanaf 1625 tot 1750 schommelt de impost rond een gemiddeld nivo

¹ Met dank aan Jan Bieleman voor het beschikbaarstellen van de gegevens.

Hans Cock

Provinciaal Museum Drenthe

van 44 car.gld. We zien daarbij duidelijke uitschietters zowel naar boven als naar beneden. In zijn dissertatie over de Drentse landbouw vond Bieleman ook voor de overige kerspelen een dergelijk beeld. Het grillige verloop van de grafiek die illustratief is voor de sterke wisselingen in de kuddeomvang kan verklaard worden door de z.g. leverbotziekte. Deze typische schapeziekte wordt overgedragen door het leverbotslakje dat goed gedijt in het natte milieu rond plassen en veentjes. Uit bronnen kunnen we opmaken dat de ziekte reeds aan het eind van de 16e eeuw in ons gebied voorkwam. Bij een bepaalde beweidsdruk zullen vooral de laagten

rond de talrijke veentjes belangrijke besmettingshaarden zijn geweest. Deze ekologische beperkingen van een veldbeweiding met schapen kan de voortdurende terugval tot 1750 verklaren. Vooral na 1725 deed zich op de Drentse zandgronden een verdergaande trend voor tot intensivering. Door een steeds zwaardere bemesting en door een nog grotere nadruk op de verbouw van rogge, streefde men naar een hogere graanopbrengst op de essen. Vanaf die tijd zien we ook een zekere stabilisering van de impost op schapen en na 1750 een spektakulaire stijging naar een veel hoger niveau. Er zijn duidelijke aanwijzingen dat men vanaf die

*Het begin van een veldspoor onder Zuidlaren.
Een tekening van Egbert van Drielst, eind 18e eeuw.*

tijd een begin maakte met een planmatige aanpak van de veldontwatering. Op plankarten uit de 19e eeuw zien we een samenhangend stelsel van waterlossingen die de veentjes naar de beekdalen ontwateren. Met deze 'drooglegging' van de veldgronden streefde men naar een verbetering van de weidecondities voor schapen door het terugdringen van de leverbot. Door een ontwatering van de natste delen kon bovendien het weideseizoen worden verlengd waardoor een aanzienlijk voordeel kon worden behaald met een minder zware stal-

voeding. Ook na 1800 gaat de verdere uitbouw van de schapenhouderij door. Pas in 1811 beschikken we over konkrete gegevens. In 1850 kunnen we spreken van een hoogtepunt. Daarna zien we een geleidelijke daling die zich in Zuidlaren het eerste doorzette.

Plaggen

Een activiteit die eveneens in belangrijke mate bijdroeg aan de aan de afomings-ekonomie van de veldgronden was het afplaggen. Als strooisel in de stallen dienden plaggen als absorberend materiaal voor de dierlijke uitscheidingsen. Op deze wijze werden de faecaliën opgevangen en bewaard in een gemakkelijk te verspreiden substantie. Bovendien werd door het potstalsysteem de hoeveelheid mest aanzienlijk vergroot en verrijkt met extra organisch materiaal, waardoor niet alleen extra mineralen werden toegevoegd, maar ook het vochtbergend vermogen van de teeltlaag belangrijk verbeterde.

In de reeds eerder aangehaalde willekeur uit 1332 maaien en verzamelen de burens van Zuidlaren en Schipborg in het veld tussen hun dorpen z.g. hartstreynghe. Waarschijnlijk ging het hier om venige plaggen die met een z.g. hak werden gemaaid op plaatsen waar meer mos dan heide groeide. Door de kruimelige structuur vormde de 'strijping' een uitstekend absorptiemiddel voor vloeibare mest. Ook in de vroegste willekeuren van voor 1600 is in ons gebied nog geen sprake van de latere heideplaggen maar van z.g. groene plaggen, terwijl daarnaast ook nog bosstrooisel werd verzameld. In de loop van de nieuwe tijd zien we echter dat dit systeem van plaggenvergaring geleidelijk aan banden wordt gelegd en werd vervangen door het steken van heideplaggen. In de 18e eeuw werd alleen dat laatste nog toegestaan en via opeenvolgende willekeuren aanzienlijk verruimd. Zo mocht men in Anloo in 1726 in plaats van de gebruikelijke 8 voeder (=karrevracht), jaarlijks 24 voeder op een vol waardeel aan heideplaggen steken. In de 19e eeuw werd dit zelfs verhoogd naar 60 voeder. Deze intensivering van het afplaggen stond in een duidelijke relatie met de verdere uitbouw van de schapenhouderij. Uitbreiding van de schaapskudden had immers alleen zin wanneer de toegenomen mest-

productie op efficiënte wijze kon worden opgevangen en verwerkt tot rijpe potstalmest.

Stuifzanden

We zien dus in ons gebied omstreeks het midden van de 18e eeuw een duidelijke samenhang tussen de ontwatering van de veldgronden enerzijds en een sterke toename van de schapenbeweiding en het afplaggen anderzijds. De ekologische gevolgen van deze snel opgevoerde verschraving waren enorm. Er was dus sprake van een algehele verdroging die resulteerde in een schrander heidebiotoop waarin vooral de struikheide ging domineren. Op de droogste velddelen kon de vegetatie zich zelfs niet meer herstellen waardoor het dekzand ging stuiven en fossiele stuifzanden opnieuw tot leven kwamen.

Binnen een relatief korte periode zagen de boerschappen zich gekonfronteerd met een aantal zich snel uitbreidende actieve stuifzanden. Uit verschillende bronnen komt naar voren dat rond 1800 het zandverstuiven een serieus probleem was geworden, dat noodzaakte tot een snel ingrijpen. Zo had zich in Zuidlaren aan de westzijde van de Zuides een stuifzand ontwikkeld dat een directe bedreiging voor de bouwakkers vormde. In Schipborg had het zand zich tot in het dorp uitgebreid, terwijl het Stuifgat ten oosten van Anloo de Noordes Annen bedreigde. De Franse topografische kaart van 1811 geeft een mooi overzicht van deze actief geworden stuifzanden.

Dankzij een gezamenlijke aanpak kreeg men de stuifzanden weer snel onder controle. De meest actieve delen werden met rjshout gestabiliseerd, terwijl beplantingen met vliegdenen en eikentelgen het stuifgevoelige zand moesten vastleggen. In Zuidlaren werd zo een aparte 'plantsoen-commissie' ingesteld en een fonds gevormd om de aanplant te financieren. Daarnaast moesten de 'zandheren' er op toezien dat de alles vernielende schaapskudden uit de stuifgebieden bleven.

Veldsporen

In een tijd zonder verharde wegen en bruggen, vormden de Hondsrug de meest ideale doorgang voor een noord-zuid route. Reeds in de middeleeuwen was de langgerekte rug onderdeel van een essentiële verkeersader die Groningen via

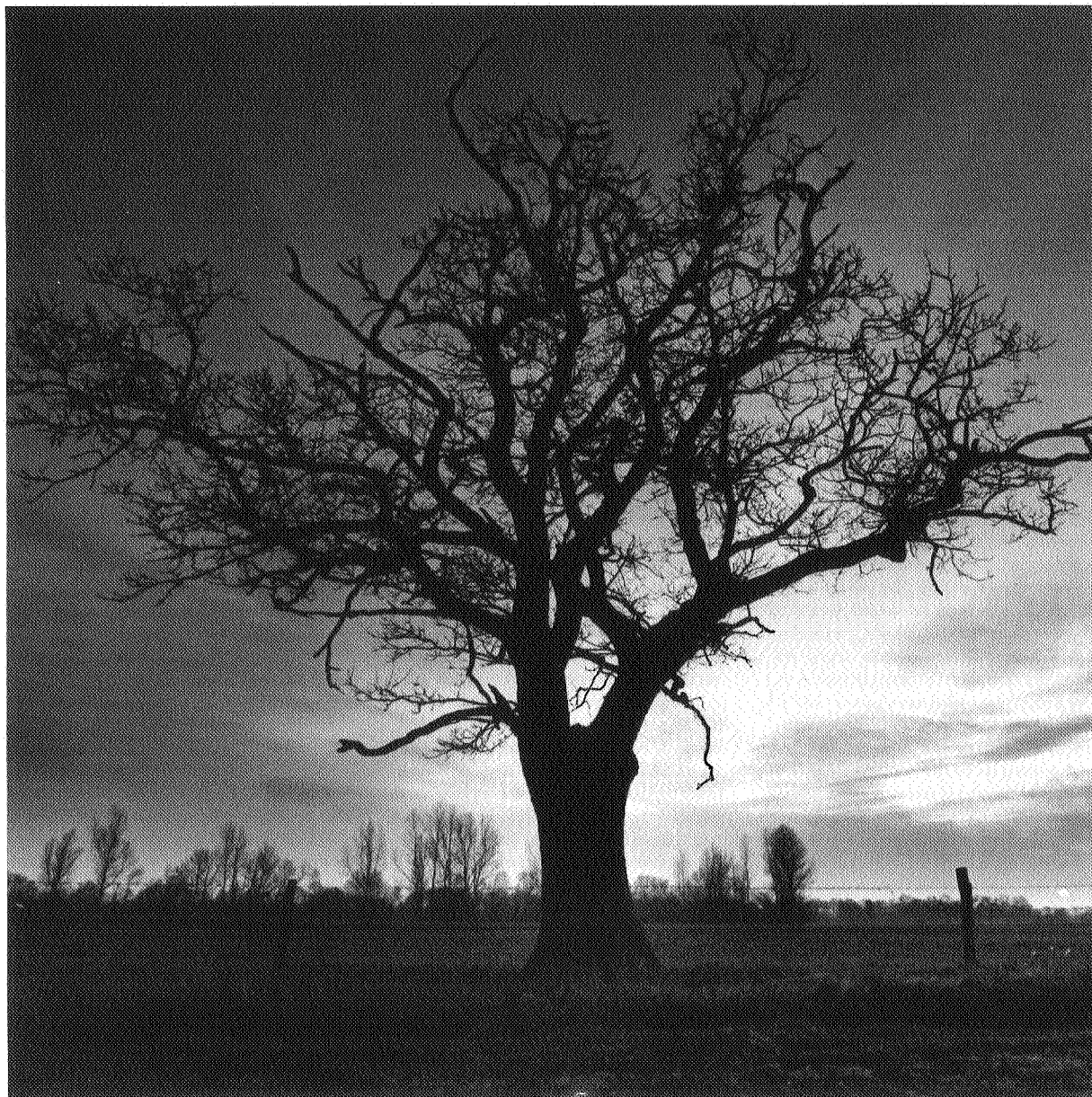
Coevorden met de Duitse Rijnsteden verbond.

Evenals overigens de westelijk gelegen Rolderrug boden de pleistocene ruggen een minimum aan slecht passabele beekdalen en een doorlopende corridor van relatief droge veldgronden.

In deze noord-zuid routes vormde het veldcomplex tussen Zuidlaren, Schipborg en Anloo een belangrijke schakel. De doorgaande tracés volgen zo veel mogelijk de leemarme zandgronden. De neerslag van het doorgaande verkeer is in het huidige terrein van de Strubben/Kniphorstbos goed zichtbaar in de vorm van veldsporen of karresporen. Bij de archeologische inventarisatie in 1988 werd door Jager ook dit 'historische' karresporen reliëf in kaart gebracht. Soms is er sprake van een enkel veldspoor, maar vaak gaat het om een brede zone van enkele honderden meters dat getypeerd zou kunnen worden als een 'wasbord-reliëf' van naast elkaar liggende sporen. De bodems in deze zone werden tot in de tweede helft van de vorige eeuw sterk beïnvloed door de erosieve krachten van het doorgaande veldverkeer. Zij werden voortdurend losgewerkt en kapotgereden, terwijl de wind de vegetatie-arme bovenlaag gemakkelijk kon verstuiwen. Deze dynamiek werd nog versterkt door de voortdurende graafwerkzaamheden voor het vlak maken van te diep ingereden sporen en de gewoonte om juist in deze zone stenen te graven. Een veldspoor is meestal niet dieper dan een halve meter, maar op sommige plaatsen zijn ze uitgesleten en verwaaid tot een holle weg waarvan de wal-kanten de hoogte van een manspersoon overtreffen.

Volgens een tijdgenoot uit het begin van de vorige eeuw bestonden de doorgaande wegen '...slechts uit sporen, welke telkens behooren ingeslecht te worden. Om dit te ontgaan, rijden de inwoners, wanneer die sporen te diep, en de beunen te hoog worden, zijwaarts af en maken een nieuw spoor, tot ene steeds toenemende breedte, met bederf van het veld. Gebrek aan afwatering brengt soms poelen en gaten te weeg, waardoor, niet zelden, het rijtuig omslaat, en waarom, in het slechte jaargetijde niet alleen, maar ook in de zomer, de gewone boerenwagen het veiligste reisttuig is.'

De vernietigende werking van het doorgaande verkeer is in de Strubben/Kniphorstbos op meerder plaatsen zichtbaar. Even opvallend is het verband

Harry Cock

• Noorderbreedte 92-210 •

tussen de doorgaande routes en het voorkomen van zandverstuivingen. Het zou te ver gaan om tussen beide verschijnselen een direkt causaal verband te veronderstellen. Er zijn immers ook buiten deze zones stuifzanden tot ontwikkeling gekomen. Op een aantal plaatsen is het verband wel direkt aanwijsbaar zoals rond het Borkermeer en pal ten zuiden van de Galgenberg.

Plaatselijk kan het mikro-reliëf in de Strubben/-Kniphorstbos ook zijn beïnvloed door graafwerkzaamheden die samenhangen met het zand- en leemgraven en het z.g. keiendelfen. In de loop van de 18e eeuw ontwikkelden vooral het steengraven en de leemwinning zich tot semi-kommerciële activiteiten. De tweede stond in verband met de boerderijenbouw in de opkomende veenkoloniën waarbij rode leem werd gebruikt voor de aanleg van dorsvloeren. Het steengraven werd een niet onbelangrijke vorm van nijverheid toen door optreden van de paalworm in de kuststreken een sterke vraag ontstond naar veldkeien als dijkbeschoeiing. Het 'stenenroden' vond vooral plaats langs de doorgaande wegen waar het veld van weinig waarde was en het graven gekombineerd kon worden met het noodzakelijke 'slichten' van de wagenspooren.

Markegrenzen

In de middeleeuwen bestonden er nog geen duidelijk afgegrensde marken of dorpsgebieden. Eerder was er sprake van grenzones die door de betrokken partijen als een compascuum of beter 'mandelig' werden gebruikt. Bij een extensief veldgebruik leverde dit zelden problemen op. Wanneer echter bepaalde belangen van een of beide partijen werden geschaad dan koos men voor een konfrontatie, hetzij door het schutten van vee of door een provokatie, om een proces uit te lokken. De willekeur uit 1332 was nog geen echte grensregeling maar meer een omschrijving en vastlegging van wederzijdse gebruiksrechten. Vanwege de hoge ouderdom vormde dit document het uitgangspunt voor latere grensregelingen. De oorzaken van de

Deze eenzame eik in het beekdal van het Westerse diep, duidelijk zichtbaar vanaf de N 34, markeert de plaats waar in 1775 de meest noordelijke marksteen tussen Zuidlaren en Schipborg werd geplaatst.

talrijke markekonflikten moeten gezocht worden in de schaarste aan hoge veldgronden en de ongelukkige ligging van de grenzones die over grote delen van de Hondsrug liepen. In de 16e eeuw zien we een eerste golf van conflicten, tegen de achtergrond van een expanderende schapenhouderij en plaggenekonomie. Er ontstond toen behoefte aan duidelijke grensscheidingen, hoewel door onenigheid een 'kwestieus' veld nog eeuwen als compascuum kon blijven functioneren. Ook latere oplevingen, in de beide eerste helften van de 17e en 18e eeuw, lijken in verband te staan met een intensivering van het veldgebruik. Hoewel de conflicten zich eeuwenlang konden voortslepen alvorens een definitieve oplossing werd bereikt, vormen zij in de tijd gezien slechts kortstondige konfrontaties met daartussen vaak lange periodes van betrekkelijke rust. Dossiers van eerdere kwesties speelden in nieuwe konfrontaties, althans in de aanvang, nauwelijks een rol van betekenis. In de praktijk bleken oude aanspraken vaak taaier dan nieuwe afspraken in voorlopige regelingen. Ook al werd een overeengekomen scheiding in het veld uitgezet, in de tijd vormde dit lang niet altijd een garantie voor een definitieve vrede. Grensstenen konden na verloop van tijd verdwijnen, in de 18e eeuw vooral als gewild object van stenenroders. Bij het uitzetten van een markegrens werden herkenbare terreinelementen zoals veentjes en grafheuvels gekombineerd met z.g. scheidstenen en veldgruipen. De Galgenberg nam in ons veldkomplex een onomstreden en centrale positie in en vormde het uitgangspunt voor meerdere grensregelingen. In het huidige landschap zijn slechts enkele restanten van de markegrenzen overgebleven. Vaak zijn het niet meer als overblijfselen van latere ontginningslijnen. Door onwetendheid zijn veel grenslijnen en stenen na de oorlog onnodig verdwenen zoals recentelijk bij de aanleg van de N 34 tussen Annen en Zuidlaren.

Besluit

Aan het begin van de vorige eeuw kwam de marke als instituut steeds vaker in discussie. De nieuwe Franse wetgeving had een einde gemaakt aan de wettelijke grondslag van het marke-instituut waardoor haar uitvoerende bevoegdheid sterk werd ingeperkt. Bovendien ontstond er in bepaalde krin-

gen van de plattelands aristocratie een groeiende weerstand tegen het gemeenschappelijke bezit die de vooruitgang in de weg zou staan. In Anloo en Zuidlaren had deze elite door eigendom een stem in de marke waardoor de discussie over een scheiding van de gemeenschappelijke gronden hoog oplaaide. Pas in de jaren veertig waren echter ook de maatschappelijke voorwaarden aanwezig voor een daadwerkelijke scheiding. In Schipborg, Anloo en Annen zouden de schaapskudden en het gemeenschappelijk gebruik van de geprivatiseerde veldgronden tot in het begin van deze eeuw blijven voortbestaan. Zoals in de meeste Drentse marken bleef men hier tot de toepassing van kunstmest afhankelijk van schapemest. In Zuidlaren werd direkt na de scheiding een begin gemaakt met de bebossing van het Westerse Veld. Door een goede ontsluiting via de Plankensloot en het in 1834 aangelegde Havenkanaal had men hier goede aanvoermogelijkheden van stadskompost om de vruchtbaarheid van de essen op peil te houden.